

giek. Frissebb adatokon (ESS 2012) azt demonstrálhatjuk, hogy továbbra is úgy tűnik, hogy az Unióból a britek támogatják legkevésbé az EU további egységesülését, s ez a megfigyelés összecseng a britek állami szuverenitást óvó diskurzusaival. Az újabb belépők, mint Bulgária, átlagon felül támogatnák az EU további egységesülését. A skandináv országok többsége kissé átlag alatt, a további nyugat-európai országok (de ugyanígy Lengyelország és Dánia is) pedig kissé átlag felett értenek egyet ezzel a kérdéssel. Azonban az adatok folyamatos frissítése és a diskurzusok szimultán át- és újraértelmezése a téma vizsgálatához elengedhetetlen, hisz egy folyamatosan alakuló Európa-képpel állunk szemben.

A kötet sokszínűsége és a történetek sokasága implicit az európaiság mozaikszerűen kirajzoló képét tárja elénk, és amint az a záró fejezetekben meg is fogalmazódik, az európai történet egy véget nem érő történet, melynek építési/alkítási folyamata önmagában is cél.

(Justine Lacroix & Kalypso Nicolaïdis (eds) *European Stories. Intellectual Debates on Europe in National Contexts*. Oxford, Oxford University Press, 2010. 409 p.)

Pakot Ágnes

DEMOKRÁCIA A POPULIZMUS KÖPENYÉBEN

Hétköznapi nyelvhasználatunkban a *populizmus* sokszor a *demagógia* szinonimájaként fordul elő, és pejoratív konnotációval bír. Ezzel szemben a *demokrácia* jelentése inkább pozitív tartalmú, a közéleti diskurzusban vagy egyfajta normatív erőként szerepel, mely az állam és nép viszonyának az ideális együttműködési formái felé mutat, vagy sokszor a *jóléti állam* szinonimájaként fordul elő, csak hogy kettőt kiemeljünk.

A szerteágazó jelentések fényében leszögezhetjük, hogy mind a *populizmus*, mind a *demokrácia* tartalma szituatív, az egyes csoportok által megkonstruált, és folyamatosan változó. A két fogalom legtöbbször együtt fordul elő, egymást kiegészítve, vagy éppen kioltva. Még zavarba ejtőbb a két fogalom kölcsönhatásának értelmezése történelmi távlatban, hiszen mind a demokráciát, mind a populizmust oly sokféle és divergáló jelenségcsoportra alkalmazták már, hogy csupán az „érzet” közös: egy szemantikai és kontextuális családba tartoznak.

Mudde és Rovira Kaltwasser nem kevesebbre vállalkozik, mint – három kontinensnyi távlatban, a klasszikus Észak–Dél és Kelet–Nyugat földrajzi és narratív törésvonalai mentén felosztva a világot – a demokrácia és a populizmus viszonyának összehasonlító vizsgálatára. A nagy ívű projekt részeként a kötet nem reprezentatív, ám annál izgalmasabb, kontrasztos esettanulmányok segítségével alkot egy egységes összehasonlító keretrendszer. Családfa felállítása nélkül igyekszik tehát rendet vágni a két szerkesztő, Cas Mudde és Cristóbal Rovira Kaltwasser, meghatározva a demokráciának és a populizmusnak azt a minimumát, amivel az egyes politikai rendszerek leírhatóak. A populizmus és a demokrácia árnyalatait az első, összefoglaló tanulmány rendezi össze, és a fogalmi áttekintésen túl a paletta alapszíneit, empirikus elemzések kiindulópontját, munkahipotéziseket dolgoz ki. A kötet második részét – a több szerző által bemutatott esettanulmányokat – követi egy összegző tanulmány, ismét a szerkesztők tollából.

Az első rész tehát a populizmus és a demokrácia tartalmi meghatározásából indul ki. A populizmus legfontosabb ismérve, hogy két homógen és antagonisztikus csoportba sorolja a társadalmat: az „igaz emberek”, azaz a nép, és a „korrupt elit” törésvonalak mentén, ahol a politikusnak egyfajta általános akaratot (volonté générale) kell(ene) megtestesítenie. A csoportba sorolás morális alapon történik, a romlatlan és a megromlott vagy bűnös (értsd: korrupt) felosztás finomhangolása társadalmilag és aktuálpolitikailag meghatározott.

Mudde és Kaltwasser szerint ez a törés lehet szituatív (hatalmi viszonyoktól függő), szociokulturális (pl. etnicitás), vallási alapú, vagy társadalmi-gazdasági rétegződés mentén létrejövő. A populizmus polarizált jelentéssel bír, hatása lehet gyenge vagy erős, attól függően, milyen hatalmi erőterben működik: ellenzékben vagy a kormányzat részeként. A populizmus történelmileg több formát is ölthet: lehet mozgalom, politikai stílus vagy diskurzus, a lényege, hogy a „nép hangjaként” igyekszik érvényesíteni a „hallgatag tömegeknek” tulajdonított nézeteket, melyek a kisebbségek érdekeit figyelmen kívül hagyják, vagy egyenesen csorbításukra irányulnak.

A jelzőktől lecsupaszított demokrácia mint *terminus technicus* a népszuverenitás és a többségi kormányzás egyfajta kombinációja, ehhez képest bír eltérő tartalmakkal a liberális (illiberális), direkt (indirekt) demokrácia. A hétköznapi nyelvhasználat olyan liberálisdemokrácia-fogalmat használ (sokszor a jelző elhagyásával), mely

a Robert Dahl által kidolgozott keretből indul ki. A liberális demokráciát annak intézményi garanciáin, illetve azok érvényesülésén keresztül értelmezhetjük, érthetjük, illetve ezekre szoktunk hivatkozni a közbeszédben (gyülekezési szabadság, szólásszabadság, szavazati jog, információhozjutás, választhatóság, politikai vezetők versengése, szabad választások, a kormány működését meghatározó intézmények). Kiemelt szerepe van a népfelség elve mellett a kisebbségi jogok alkotmányos garanciájának.

A demokrácia minőségének méréséhez Dahl háromdimenziós modellje szolgál alapul: 1. folyamata (az állampolgárok értekelhetik a kormány demokratikus teljesítményét); 2. tartalom (szabadság és politikai egyenlőség mértéke) és 3. eredmény (széles körben legitim rendszer, amely teljesíti az állampolgárok kormányzással kapcsolatos elvárásait). A populizmus kétélű fegyver: a demokrácia minőségét a fenti dimenziók mentén képes negatív, illetve pozitív irányba változtatni a hatalmon és társadalmon belül betöltött helyzetétől, illetve a demokrácia intézményesültségétől (konszolidált és nem konszolidált) függően. Mudde és Rovira Kaltwasser ebből vezetik le hét hipotézisüket, melyek többsége igazolást nyer az esettanulmányok tükrében.

A kötet második része nyolc esettanulmányt taglal. Az írások földrajzilag ugyan különböző kontinensekre viszik az olvasót, azonban kronológiai síkon elsősorban a kilencvenes évekre fókuszálnak (körülölvén a nyolcvanas évek előzményei és az új évszázad első évtizedének fejleményei által). A huszadik század utolsó évtizede a politikai kiábrándultság, a kelet-európai rendszerváltás, a piaci liberalizáció, és a latin-amerikai válság időszaka, ezek mind válaszút elé vezették a különböző mértékben demokratizálódó társadalmakat. A kötet felvállaltan szorítkozik sajátosan kontrasztos látletelekre, az egyes esettanulmányok ugyan kisebb mértékben megragadják az alkalmat egy-egy regionális szintű jelenség megjelenítésére, ám az elemzések egy-egy földrajzi lókuszra szorítkoznak.

A példák felosztása: 1. konszolidált demokrácia, ellenzéki populizmus: Vlaams Blok (VB), Belgium (1991–), Reformpárt, Kanada (1987–2000); 2. populizmus kormányzati erőként: FPÖ-BZÖ, Ausztria (2000–2007), Hugo Chávez, Venezuela (1998–), 3. nem konszolidált demokrácia, ellenzéki populizmus: SPR-RSC, Csehország (1992–98), Andrés Manuel López Obrador, Mexikó (2006); 4. kormányzati populizmus: Alberto Fujimori, Peru (1990–2000), Vladimir Mečiar, Szlovákia (1992–98).

A populista kétdimenziós felosztás (nép–elit) „nép” tartalma földrajzi dimenzióként változik. Az európai példák (Ausztria, Belgium, Csehország, Szlovákia) esetében a populizmus etnikai törésvonalak mentén határozza meg a „nép” és az uralkodó „elit” közötti feszültséget. A populizmus tehát kirekesztő jellegű ezekben a társadalmakban, hiszen azok a csoportok, melyek kívül esnek a szűk értelemben vett etnikai „nép” dimenzióján, vagy uralkodó elitként üldözendők, vagy (kisebbségi) jogaik megcsorbításával néznek szembe. Némileg árnyaltabb képet mutat Kanada, ahol a kirekesztő „nép” fogalma nem kap olyan erőteljes etnikai színezetet, mint az európai példák populista mozgalmai. Annak ellenére, hogy a multikulturalizmus hosszú tradíciója gátat szab Kanadában a társadalmi és etnikai kirekesztés explicit hangjainak, áttételesen a populista érvelés részét képezik.

A kanadai Reform Párt a múlt század nyolcvanas éveiben futott fel a hagyományos reprezentatív demokratikus berendezkedéssel szembeni közlekedetlenség talaján. A párt egyre szélesebb tömegeket szólított meg: többek közt azokat, akik „önként” vonultak ki a politizálásból. A társadalom összefüggőbb rétegei (fehér jómódúak, urbánus munkások, farmerek) között vert hidat ideológiák, pártok mentén. A politikai aktivizálás ilyenét egyfajta pozitív hatásként jelentkezett. A morális argumentációval kijelölt törésvonalak mentén a Reform Párt a jóléti állam és annak intézményrendszerét kérdőjelezte meg, melynek jegyében a kiszolgáltatottabb rétegektől, társadalmi kisebbségektől vonta el a mozgásteret (támogatást). A szerző (David Laycock) kiemeli, hogy a Reform Párt explicit retorikáján kívül esett a rasszizmus, illetve a kisebbségi jogok fenyegetettsége. Mégis, az elitek trónfosztását célzó populista Reform Párt következetesen szembehelyezkedett a csoportdifferenciált jogok biztosításával és védelmével, ami a kisebbségeket (öslakosok, nők, melegek, lesbizkusok) hátrányosan érintette. Így tehát a populista „ők és mi” szembeállításával operáló politika következményeként érhető tetten a pluralista, befogadó politika erőzítője. Igaz, a szerző szerint nem olyan mértékben, mint a tanulmánykötet egyéb példáiban (ennek pontos kifejtése, mérése azonban hiányzik).

A befogadó jellegű „nép” meghatározása társadalmi-gazdasági rétegződés mentén alkotja meg bázisát, amint azt a latin-amerikai példák mutatják (Mexikó, Peru és Venezuela). A legizgalmasabb esettanulmány Alberto Fujimori látványos felemelkedése Peruban. A japán származású

Fujimoro matematikát tanított, majd rektorként dolgozott egy perui egyetemen. Semmilyen politikai vagy közigazgatási tapasztalattal nem rendelkezett, amikor 1992-ben megnyerte az elnöki választásokat, leküzdvé a befutónak gondolt ellenfelet, az író Mario Vargas Llosát. A siker hátterében a szerzőpáros (Steven Levitsky és James Loxton) háromszoros válságot említ: gazdasági összeomlás (recesszióval és hiperinflációval tarkítva), politikai zavargások és gerillaharcok, illetve reprezentációs vákuum. Az ebből fakadó politikai bizalmatlanság táptalaján Fujimori hitetlenségét éppen az adta, hogy nem rendelkezett az elitekhez fűződő kapcsolatrendszerrel, így a rendszeren kívül állókkal fogott bázisépítésbe. Fujimoro, munkásosztályból származó másodgenerációs migránsként, a „nép fiaként” szólította meg a társadalmi-gazdasági szempontból hátrányos helyzetben lévő rétegeket, az informális szektorban dolgozókat a falvaktól a városokig. A kampány fontos elemeként szerepelt továbbá saját és elnökhelyettes-jelöltjeinek etnikai hovatartozása (Máximo San Roman mesztic, Carlos García afrikai gyökerekkel rendelkezik), éles kontrasztba állítva az európai egyetemeken előadós és a gazdasági-politikai elitel szoros kapcsolatokkal bíró, „fehér” Vargas Llosával. Elnökként azonban Fujimoro a gazdasági és biztonsági válság megoldására kénytelen volt hátrétni az ellenfél szakértőivel megerősíteni. Az elnöki hatalommal szembehelyezkedő demokratikus intézményrendszer ellen puccsot szervezett 1992-ben, ez végül egy kompetitív autoriter rendszer kiépítését eredményezte.

A fentiek példát szolgáltatnak továbbá az ellenzékéből kormányzati hatalomra kerülő populista erőket elemző esetekhez is. Általános tanulság, hogy a populista vezéralakok társadalmi igényre erősödtek meg, majd minél magasabb pozíciót értek el, annál kevésbé voltak alkalmasak populista irányelveik megvalósítására, egyrészt az intézmények (pl. kooperáció, érdekegyeztetés, alku) működésében való jártasság (pl. Venezuela, Peru, Szlovákia) és/vagy az államfunkciók betöltésére alkalmas apparátus hiánya (lásd: Ausztria), illetve a társadalmi legitimáció esetlegessége (Mexikó) miatt.

A szubnacionális szinteken működő populizmust illusztrálja Mexikó (Kathleen Bruhn) és Ausztria (Franz Fallend) tanulmánya. Andrés Manuel López Obrador populista vezér a világ egyik legnagyobb városának (Mexikóváros) polgármestereként inkluzív, a leszakadó rétegeket szélesen támogató politikát folytatott, azonban az elnöki kampány elvesztése után nemze-

ti szintű populista akciókkal forgatta fel a demokratikus intézményrendszerbe vetett bizalmat. Jörg Haider példája a tartományi szinten és kormányzati erőként egyaránt érvényesülő populista politika hatásait mutatja be, melyek magasabb szinten nagyobb kockázatot jelenthetnek, azonban egy konszolidált demokráciában a jól kiépített demokratikus intézményrendszer fékezheti a populista gépezetet (a latin-amerikai példákkal szemben).

A populizmus kihívására adott reakció a konfliktustól az együttműködésig terjed. Az egyik véglet Venezuela, míg a másik az FPÖ-BZÖ vezette Ausztria. Az esettanulmányok alapján a követ szerkesztői az izoláció, konfrontáció, adaptáció és szocializáció stratégiáját különböztetik meg.

Venezuela (Kenneth M. Roberts) esetében például a régi elit az intézményrendszer mechanizmusait megkerülve kísérelte meg Hugo Chávez kormányát megdönteni: katonai puccsal (2002), illetve a nemzeti olajtársaság sztrájkjának támogatásával (2002/2003). Előzményként fontos megjegyezni, hogy a *chavizmus* fontos eleme volt a centralizált hatalom kiterjesztése a végrehajtó, törvényhozó és bírósági intézményekre, ami a demokratikus fékek leépítésével járt együtt. A konfrontáció stratégiája azonban ugyancsak hordozza a moralizáló elemet (erről később).

Az adaptáció ehhez képest megengedi a populizmus legitimitását, illetve demokráciát korrigáló hatását. Az osztrák ÖVP és FPÖ kormánykoalíció egyenlően osztotta le a kulcspozíciókat, végül az FPÖ felörlődött, pozitív hatásként hagyva maga után a politikai ügyekben aktívalódott polgári részvételt. A stratégia finomítása a szocializáció, erre példa az FPÖ radikális szárnya, mely a koalíció felbomlásával kiesett a kormányzásból, míg a moderáltabb irány új pártként (BZÖ) a parlamentben maradt a kormányval együttműködve.

Az izolációt a belga esettanulmány példázza (Sarah L. de Lange és Tjitske Akkerman tollából). Belgium legsikeresebb populista pártja, az 1980-as évektől fogva rendszeresen erősödő Flamand Érdek (Vlaams Belang, VB) köré a többi párt *cordon sanitaire*-t húzott (javaslatok figyelmen kívül hagyása, az együttműködés, az együttes és egymással való kommunikáció mindenfajta kerülése), így zárva ki a VB kormányzati munkára gyakorolt ideológiai hatását. Ezzel a rendelkezésre álló politikai alternatívák szűkülnek: a VB által támogatott/kijelölt politikai irányvonalak érvényesítése, elsősorban a bevándorlás- és integrációs politika területén. A populista pártok,

különösen a VB megerősödése és határozott térnyerése azonban fontos jelzéssel bír a politikai megrendelők oldaláról, melynek hatásaként a kormánypártok receptívebb viselkedési mintákat mutatnak, legalábbis választások alkalmával. (Fontos megjegyezni, hogy Belgiumban az aktív politikai részvétel kötelező: a szavazati jog egyben állampolgári kötelezettség, melyhez szankció társul. A választásokon leadott voksok száma tehát nem szolgál a választói kivonulás mérésére, ennek fényében értékelendők az eredmények, a protestszavazatok száma.) A *cordon sanitaire* kritikusi aggályosnak tartják egy, a választók által támogatott politikai erő moralizáló érvekkel való kirekesztését, mivel ez egyben megfosztja a hatalmon lévőket a nyílt diskurzustól és megoldáskereséstől.

Az ellenzéki populizmus tehát pozitív hatással bír, mivel az uralkodó politika által figyelmen kívül hagyott kérdésekre keresi a választ a „nép hangján” keresztül. Tehát az ellenzéki populizmus javíthatja a demokrácia minőségét, azáltal, hogy hangot ad azon csoportok számára, melyek nem érzik megfelelően képviselve magukat. Az esettanulmányok fényében ezt azzal egészíthetjük ki, hogy az ellenzéki populizmus „áldásos” hatása akkor érvényesül igazán, ha a kritikai hangra receptív kormányzati erők elvégzik a megfelelő korrekciókat.

A kötet zárófejezete az esettanulmányok eredményeit összegzi. Az egyes elemzések túlmutatnak önmagukon, hiszen a hipotézisek tesztelésén túl további értékes eredményekkel szolgálnak. A közös minimumot tartalmazó fogalmak és hipotézisek mentén született elemzések megfelelő háttérrel nyújtanak az eltérő kontextusok kidomborításához, ezzel mintegy kiinduló pontként szolgálhatnak mélyebb megértésükhöz. A kötet ugyan felvillantja a populizmus eltérő társadalmi-földrajzi és politikai kontextusait, ám a fent említett mélyebb elemzésükbe nem bocsátkozik, illetve nem szolgáltat további kibontásukhoz szempontokat. Maga a demokrácia is rendkívül eltérő formáit mutatja, az elnagyoltan felvázolt társadalmi-gazdasági viszonyokra, történeti kontextusra jellemző változatai sorakoznak fel. Érdekes kitekintés lenne éppenséggel ezen különbségek háttérének összevetéseit kivetíteni a szerkesztők által kidolgozott és a szerzők által használt fogalmi keretrendszerre.

Több mint húsz évvel a rendszerváltás után a kelet-európai régió – ezen belül Magyarország – sajátos, demokratikus keretek közt feltörekvő populista mozgalmi, diskurzusai és politikai erőinek kölcsönhatása érdekes tanulmányul

szolgálhatja a fenti keretrendszerbe illesztve, egy nagy ívű kutatás részeként.

(*Cas Mudde & Cristóbal Rovira Kaltwasser: Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy? Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 257 p.*)

Faludi Julianna

A FINN PÉLDA

Pasi Sahlberg: *A finn példa – Mit tanulhat a világ a finnországi oktatás reformjából?* című kötete a Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg 2013-ban. A könyv a szerző személyes tájékoztatása alapján angolul íródott, fordításai 2011 óta elérhetőek. A vélhető nemzetközi érdeklődésre tekintettel a kötetnek [honlapja](#) is van. Talán ennek is tulajdonítható, hogy a könyv nyitólapján és belső borítóján is olvasható a könyv eredeti címe (Finnish Lessons – What can world learn from educational change in Finland?). Elektronikus tájékozódás után világossá válik: a kötet része egy, a magyar kutatók előtt is jól ismert könyvsorozatnak (Series on School Reform, Teachers College Press). Ez az információ egyébként a magyar kiadásban nem szerepel.

Finnországról hazánkban a szakmai és sok irányban tájékozódó érdeklődő közvéleményben az utóbbi évszázadban felhalmozódott egyfajta tudás az oktatás-nevelés finnországi viszonyairól. A Finnország oktatási rendszerének ismerteté válsága irányában utat nyitó sort talán Kodolányi János Finnországról szóló útirajzaival kezdhethetjük, a szerző például a finn szakképzési rendszer átvételét javasolta a magyar oktatásirányításnak az 1930-as évek végén. Könyv, könyvfejezet, vagy akár tudományos folyóiratban megjelentetett elméleti vagy empirikus tanulmány viszonylag kevés jelent meg a témában. Olyan pedig még kevesebb, amely kiállja valamely tudományterület szempontrendszerének tűzpróbáját. Így az oktatás-nevelés-tanítás finnországi viszonyairól csupán látszólagos és törekény tudással rendelkezünk, és ez is leginkább ellenőrizetlen oktatáspolitikai, tanítás-módszertani közhelyekből, sejtésekből épül föl, háttérben a terep ismeretlenségével, valamint a hazai oktatási viszonyokkal és körülményekkel való mindenkor elégedetlenségéből eredő vágyakkal és a változtatás érdekében megfogalmazott látszólagos célokkal. A Finnország iránt érdeklődő, magyar nyelven olvasó